

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΤΑ ΤΟ 1911

1. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ

ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΕΚ ΤΗΣ “ΜΕΛΕΤΗΣ,,

(Ιανουάριος, τεῦχος 1ον)

1912

1. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

A'

«Ἡ ἀρχαιότης δὲν εἶναι πλέον ἀρκετὰ ἀρχαία», μοῦ ἔλεγε πρὸ ἐπτὰ ἑτῶν δὲ ἐπιφανῆς ἀρχαιολόγος Φουρτβαῖγγλερ, ὅτε δλίγον χρόνον πρὸ τοῦ προώρου θανάτου του ἐπεχείρει τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸ μυκηναϊκὸν καὶ προμυκηναϊκὸν ἔδαφος τοῦ Ὀρχομενοῦ ἐν Βοιωτίᾳ. «Πρέπει ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τὰ ἀληθῶς ἀρχαῖα: εἰς τὴν προϊστορίαν τῆς Ἑλλάδος».

Ἡ ἀρχὴ εἶχε γίνη ἥδη πρὸ ἀρκετοῦ χρόνου, ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ, ἐντὸς τῶν δρίων τοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην ἀκόμη χιλιετηρίδα πρὸ Χριστοῦ εἶχεν ἀνθήσῃ εἰς τὰς ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου περιβρεχομένας χώρας.

Καὶ ἔδω δὲ Σλεῖμαν ἔθεσε τὴν βάσιν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Τρωάδος. Ἡ δευτέρα πόλις αὐτῆς, ἡ «πυρποληθεῖσα πόλις», εὑρέθη ἀνήκουσα ἥδη εἰς τοὺς περὶ τὸ 2000 χρόνους. Ἡ πρώτη ἀνέτρεχε βεβαίως εἰς τὴν τρίτην χιλιετηρίδα. Πάντως ἡ ἀρχὴ της ἐξήρχετο καὶ τῶν δρίων τοῦ μεταλλικοῦ αἰῶνος, πέραν ἵσως καὶ τοῦ 3000 πρὸ Χριστοῦ. Τὰ ἐργαλεῖα τῆς κοινῆς χρήσεως τῶν ἀνθρώπων ἦσαν ἀκόμη λίθινα.

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Μήλου ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Σχολῆς ἔφθαναν διὰ τῶν μυκηναϊκῶν καὶ προμυκηναϊκῶν χρόνων εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχαιότητα. Ἄλλ' ἥδη προηγουμένως αἱ ἐργασίαι τοῦ κ. Τσούντα ἔφερον εἰς φῶς τὰ ἐξαγόμενα ἐρεύνης εἰς τὰς Κυκλαδας νήσους, ἢτις ἀνέτρεχεν ὃσαύτως μέχρι τῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος καὶ ἀπεκάλυπτε μίαν ἴδιαιτέραν περίοδον τοῦ παναρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὴν κυκλαδικὴν λεγομένην.

Περιττὸν ν' ἀναφέρωμεν τὰς γνωστὰς εἰς ὅλον τὸν κόσμον μεγάλας ἐρεύνας τοῦ κ. Εὔαντος καὶ τῶν Ἰταλῶν καὶ Ἀμερικανῶν ἀρχαιολόγων ἐν τῇ προϊστορικῇ Κρήτῃ, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς μεγαλονήσου ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ τὸ 1898. Μὲ πολὺ μικρότερα μέσα, ἀλλὰ μετ' ἵσης ἐνεργητικότητος καὶ ἐπιμελείας μετέσχον τῶν ἐργασιῶν τούτων καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς νεαρᾶς κρητικῆς πολιτείας κ. κ. Χατζιδάκις καὶ Ξανθούδης.

Εἰς τὴν βορείαν Ἑλλάδα συγχρόνως δὲ κ. Τσούντας αὗθις ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν τὴν σκαπάνην διὰ τὰς προϊστορικὰς ἐρεύνας ἐν Θεσσαλίᾳ. Τὸ δγκῶδες βιβλίον τοῦ ἐπιστήμονος τούτου περὶ τῶν ἀκροπόλεων Σέσκλου καὶ Διμηνίου ἐν Θεσσαλίᾳ προσθέτει ὥραίας σελίδας εἰς τὴν πλουσίαν σήμερον βιβλιογραφίαν περὶ τῆς προϊστορίας τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ 1902, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Λέοντος τῆς Χαιρωνείας καὶ τῆς ἀνευρέσεως τῶν τάφων τῶν Μακεδόνων, τῶν πεσόντων ἐν τῇ μάχῃ τῆς Χαιρωνείας τὸ 338 πρὸ Χριστοῦ, ἐτίθεντο καὶ αἱ πρῶται βάσεις τῆς προϊστορικῆς ἐρεύνης ἐν Βοιωτίᾳ καὶ ἐν Φωκίδι. Αἱ ἐργασίαι αὗται τῆς ἐλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀπεκάλυψαν ἐκτεταμένα ἐδάφη κατοικιῶν ἀνθρώπων τῆς ἀρχαιοτάτης μέχρι τοῦδε γενομένης γνωστῆς ἐποχῆς τῆς προϊστορίας τῆς Ἑλλάδος. "Ἐφθαναν, καθὼς τούλαχιστον ἡδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις ἐκ πρώτης ὁψεως, εἰς τὸν νεολιθικὸν αἰῶνα, εἰς τὴν τρίτην πάντως, ἀν μὴ ἵσως καὶ εἰς τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδα, μέχρι τῆς διποίας ἀνεβιβάζοντο καὶ τῆς Θεσσαλίας αἱ ἀρχαιότητες.

Δύο - τρία ἔτη ἀργότερα ἀνεσκάπτετο ὑπὸ τοῦ κ. Φουρτβαϊγγλερ καὶ τῶν συνεργατῶν του δὲ Ὀρχομενός, ἡ περίφημος πόλις τῶν Μιγυῶν, ἥτις ἤκμασε κατὰ τὴν δευτέραν πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδα. Καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ τὸ μυκηναϊκὸν στρῶμα, τὸ διποῖον ἐν γένει δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν περὶ τὸ 1500 πρὸ Χριστοῦ, εὑρέθησαν τὰ ἵχνη κατοικιῶν καὶ λείψανα ἐργαλείων καὶ σκευῶν ἀνθρώπων, οἱ διποῖοι βεβαίως ἔζησαν πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐπομένως ὅχι ἐνωρίτερον τῆς τρίτης χιλιετηρίδος.

"Η παλαιοτάτη ἴστορία τῆς Ἑλλάδος, ἡ διποία τὸ πρῶτον

διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σλεῖμαν ἐν Μυκήναις καὶ Τίρυνθι εἶχε διαφωτισθῆναί κατὰ πολλοὺς αἰώνας πέραν τῶν παλαιοτάτων χρονολογιῶν τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, δηλονότι πέραν τοῦ 700-800 περίπου μέχρι τοῦ 1500 καὶ 1700 οἰστας, ἦνοιγε τοιουτοτρόπως ἐντὸς διάγου χρόνου πανταχοῦ τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου τὰς φωτεινὰς βίβλους της μέχρι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, μέχρι τοῦ 3000 περίπου πρὸ Χριστοῦ. Αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς βεβαίως δύνανται καὶ ἀρκετὰ πέραν τῆς χρονολογίας ταύτης νὰ ἀνέρχωνται, ἀλλ' ὡς ἀσφαλῆ δρια τῆς ἐρεύνης πέραν τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων πρέπει ἐν γένει νὰ θεωρηθῶσι διὰ τὴν προϊστορίαν τῆς Ἑλλάδος τὰ τέλη τῆς τετάρτης, αἱ ἀρχαὶ τῆς τρίτης χιλιετηρίδος.

Ἐντὸς τῶν χρονικῶν τούτων δρίων, πρὸς τὰ ἀνω καὶ πρὸς τὰ κάτω, οἱ σκαπανεῖς τῆς ἐπιστήμης προσπαθοῦσι σήμερον νὰ εἰσδύσωσιν δσον τὸ δυνατὸν βαθύτερον εἰς τὰ σκότη τῶν αἰώνων, νὰ φέρωσιν εἰς φῶς δσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας ἐνδείξεις τῆς ὑπάρξεως, τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς, τοῦ βαθμοῦ ἐπομένως τοῦ πολιτισμοῦ τῶν τότε ἀνθρώπων. Πόσον ποτὲ μέλλει νὰ διαφωτισθῇ ἡ προϊστορία ἐκείνη, εἶναι ἀδηλον· θὰ διαφωτισθῇ δμως. Πιθανώτατον εἶναι ὅτι μέγισται ἐκπλήξεις ἐπιψυλάσσονται εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ διὰ τὴν ἔρευναν τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος, δταν ποτὲ τὰ βωβά σήμερον γραπτὰ μνημεῖα τῆς Κρήτης, τῆς Συρίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας λαλήσουν εὔληπτόν τινα γλῶσσαν πρὸς ἡμᾶς. Ἐννοῶ τὰς μινωϊκὰς ἐπιγραφὰς τῆς Κρήτης καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ μεγάλου ποτὲ ἔθνους τῶν Χεττιτῶν ἢ Χεταίων ἐν Συρίᾳ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ σκαπάνη ἔχει καὶ ἄλλα προβλήματα νὰ λύσῃ ἐντὸς τοῦ ίδίου ἑλληνικοῦ ἔδαφους, ίδίως ἐν τῇ βορείᾳ Ἑλλάδι, εἰς τὰς ἀνατολικὰς συνάμα καὶ δυτικὰς χώρας, μέχρι τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἡπείρου. Εἰς τὴν λύσιν δὲ τῶν προβλημάτων τούτων εὔτυχῶς αἱ συμβολαὶ ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ πολλαπλασιάζονται. Ἡ ἡμετέρα Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία διὰ τῶν ἐφόρων της ζητεῖ νὰ ἐκμεταλλευθῇ δλον τὸ ἔδαφος εἰς τὰς μεταξὺ Ολύμπου καὶ Παρνασσοῦ χώρας. Ἐξ ἑτέρου οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Σχολῆς, οἱ δποῖοι ἐσχάτως μετέσχον τῶν ἔρευνῶν τούτων ἐν Φθιώτιδι καὶ ἐν

Θεσσαλία, στρέφουσι νῦν τὰ βλέματά των πρὸς τὴν Μακεδονίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ προϊστορικὴ ἔρευνα ἀνοίγει δι’ ἄλλων ἐπιστημόνων τὴν δδόν της συνάμα απὸ βορρᾶ πρὸς νότον, διὰ τῆς Βοσνίας, Σερβίας καὶ Ρουμανίας πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, καὶ τὰ νήματα ἀναζητοῦνται, τὰ δποῖα συνέδεον ποτε τὸν πολιτισμὸν τῶν περὶ τὸ Αἰγαῖον χωρῶν πρὸς τὸν τῆς μέσης καὶ νοτιανατολικῆς Εύρωπης. Εἰς πᾶσαν τὴν ἐργασίαν ταύτην αἱ πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀναμφισβήτητοι.

Ἄλλ’ ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει κυρίως ἡ συμβολή, τὴν δποῖαν εἰς τὸν κλάδον τοῦτον τῆς ἐπιστήμης παρέχει ἡ ἐν Ἑλλάδι ἔρευνα. Αὕτη εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἡ σπουδαιότερα. Τοῦ λήξαντος μάλιστα ἔτους ἡ ἐργασία φαίνεται προσθέτουσα πολὺ οὐσιώδη στοιχεῖα εἰς τὰς περιωρισμένας ἔτι γνώσεις ἡμῶν περὶ αὐτῶν τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς ἐλληνικῆς προϊστορίας, αἵτινες ὡς τὸ σκοτεινότερον μέρος τῆς περιόδου ταύτης προκαλοῦσι καὶ ζωηρότερον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀρχαιοδίφου.

Ἐκτὸς ὥρισμένων τινῶν σχέσεων, αἱ δποῖαι ἀπεδείχθησαν ὑπάρχουσαι μεταξὺ τῆς ἀναπτύξεως ἐξ ἐνὸς τῶν περὶ τὰ Καρπάθια καὶ τὸν Δούναβιν χωρῶν κατὰ τὸν νεολιθικὸν αἰῶνα καὶ ἐξ ἑτέρου τῆς βορειανατολικῆς Ἑλλάδος, συγγένεια καμμία δὲν παρετηρήθη (τούλαχιστον ἐξωτερικῶν) μεταξὺ τῆς προϊστορίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ βορρᾶ καὶ τῆς Ἑλλάδος τοῦ νότου. "Οσον τὰ εὑρήματα ἐπληθύνοντο, τόσον ἔθλεπέ τις καθαρώτερον ὅτι ὁ πολὺ περισσότερον προηγμένος πολιτισμὸς τῶν Κυκλαδῶν νήσων καὶ τῆς Κρήτης κατὰ τὴν τρίτην χιλιετηρίδα δὲν ἦσκησε καμμίαν φανερὰν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς βορείας Ἑλλάδος κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον τοῦ χρόνου. "Αν ἐξαιρέσωμεν μαρμάρινά τινα εἰδώλια τοῦ γνωστοῦ τύπου τῶν Κυκλαδῶν, τὰ δποῖα εὑρέθησαν καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, εἰσαχθέντα ἐκεῖθεν, πάντα τὰ λοιπὰ προϊόντα τῆς τέχνης τῶν βορείων ἐλληνικῶν χωρῶν, τῆς κεραμικῆς κατὰ πρῶτον λόγον, ἐφαίνογετο ὅλως διόλου ἀλλοτρίου τύπου ἐν συγκρίσει τόσον πρὸς τὰ ἀπλούστερα, ἀρχέγονα, ὅσον καὶ πρὸς τὰ τελειότερα προϊόντα τῆς παραγωγῆς τῶν Κυκλαδῶν καὶ τῆς Κρήτης.

Ἡ ἐθνολογικὴ μορφὴ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου μέχρι Κρήτης κατὰ τοὺς παναρχαίους ἐκείνους

χρόνους βεβαίως πρέπει νὰ ἔχῃ σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς μεγάλης διαφορᾶς ἐξ ἑνὸς τοῦ πολιτισμοῦ μεταξὺ τῶν βορείων καὶ νοτίων ἐλληνικῶν χωρῶν, τῆς συγγενείας ὅμως ἐξ ἑτέρου τοῦ πολιτισμοῦ τῶν βορείων ἐλληνικῶν τόπων πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῆς νοτιανατολικῆς Εὐρώπης.

’Αλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο κεῖται ἔξω τοῦ κύκλου τῶν παρατηρήσεών μας ἐνταῦθα. ’Ἐν γένει εἶναι ἐντελῶς ἀβέβαιον καὶ δυσεξιχνίαστον ἀκόμη, ἂν πρόκειται περὶ θεμελιώδους ἐθνολογικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν βορείων ἐλληνικῶν χωρῶν—πάντοτε ἐννοοῦμεν κατὰ τοὺς παμπαλαίους χρόνους—καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν νοτίων, ἵδιαιτέρως τῶν Κυκλαδῶν καὶ τῆς Κρήτης, ἢ ἂν πρόκειται ἀπλῶς περὶ διαφορᾶς πολιτιστικῆς καταστάσεως διαφόρων φυλῶν ἐνός τινος παλαιοτάτου καὶ μεγάλου ἐθνικοῦ κλάδου.

Ἡ προϊστορικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δὲν δύναται ἄλλως ἀπ’ εὑθείας ν’ ἀποθλέψῃ εἰς τοιαῦτα ζητήματα. Ἀναζητοῦσα τὰ μαρτύρια τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀνθρώπων, τὰ ὅποια εἶναι ἢ λείψανα τῶν κατοικιῶν των ἢ προϊόντα τῆς βιομηχανίας των, διευκρινοῦσα τὸν χαρακτῆρα τούτων τῶν ἔργων τῶν χειρῶν των καὶ ἔξετάζουσα τὰς δμοιότητας ἢ διαφορᾶς πρὸς ἄλλα ἀντίστοιχα γειτονικῶν ἢ μακρυνῶν τόπων, ἔξαγει πορίσματα περὶ τῆς πολιτιστικῆς καταστάσεως μᾶλλον παρὰ περὶ τῆς ἐθνολογικῆς συστάσεως τῶν ἀγγώστων εἰς ἥμας παλαιῶν ἔκεινων λαῶν.

Ἐν τῇ ζητήσει ὅμως ταύτη τὸ στάδιόν της ἦδη εἶναι μέγα. Τί σημαίνει ἂν δὲν γνωρίζωμεν ἀκόμη ποῖος ἦτο δ μέγας ἐκείνος λαός, ὃστις ἀπὸ τεσσάρων καὶ πέντε χιλιάδων ἵσως ἐτῶν πρὸ Χριστοῦ ἤρχισε τὴν πολιτιστικὴν σταδιοδρομίαν του ἐν Κρήτῃ διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὄψιστον αὐτῆς τέρμα δύο χιλιάδας ἢ χίλια πεντακόσια ἔτη πρὸ Χριστοῦ, ὅταν πρὸ τῶν δφθαλμῶν μας ἔχωμεν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν αὐτὰ ταῦτα τὰ θαυμαστὰ μαρτύρια τῆς ὑψηλῆς του ἐκείνης ἀναπτύξεως;

Περὶ τόσον λαμπρῶν ἔξαγομένων τῆς προϊστορικῆς ἔρευνης ἐν τῇ βορείᾳ Ἑλλάδι βεβαίως δὲν πρόκειται. ’Αλλ’ ἡ διὰ νέων ἐκάστοτε παρατηρήσεων βεβαίωσις τῶν ἀπαξ ἐπιτευχθέντων ἀποτελεσμάτων, ἡ ἀκριβεστέρα ἔξήγησις φαινομένων, τὰ

δποῖα κατὰ τοῦτον ἦ ἔκεινον τὸν τρόπον σημαντικῶς προάγουσι τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τῶν ὅρων τῆς πρώτης πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως τοῦ λαοῦ μιᾶς χώρας, ἐπὶ τῆς δποίας αἰῶνάς τινας κατόπιν ἔμελλε νὰ διαχυθῇ τὸ πρῶτον φῶς τῆς καθόλου ἀνθρωπείας μορφώσεως, εἶναι προσφιλές καὶ σοβαρὸν συνάμα θέμα ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Πρὸς τὴν ἀπειρον γοητείαν, τὴν δποίαν ἐνασκεῖ δ μῆθος ὡς ἢ δαψιλεστάτη πηγὴ τῆς πρώτης μεστῆς θαυμάτων καὶ δόξης ζωῆς τοῦ ἔθνους, δὲν δύναται νὰ μὴ συγκριθῇ ἢ χαρά, τὴν δποίαν αἰσθάνεται δ ἀρχαιοδίφης, δταν ἐκ τῶν σπλάγχνων τῆς γῆς ἐξάγη τὰ σιωπηλά, ἀλλ' ἀσφαλῆ καὶ βέναια μαρτύρια τῆς πρώτης, ἐξ ἵσου μυστηριώδους ὡς δ μῆθος, ζωῆς τῶν μεγάλων λαῶν.

B'

Ἡ προϊστορικὴ ἔρευνα εἰς δλην τὴν ἀπὸ Ὁρχομενοῦ μέχρι τοῦ ὄρους Οἴτης παρὰ τὰς Θερμοπύλας χώραν — εἶναι ἢ χώρα τῶν μεγάλων πεδιάδων τῆς Κωπαΐδος, Χαιρωνείας καὶ Φωκίδος — κατέληγεν εἰς τὴν παρατήρησιν δτι αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς πολιτιστικῆς καταστάσεως τῶν ἀρχαιοτάτων κατοίκων αὐτῆς ἀνήρχοντο εἰς τὸν νεολιθικὸν αἰῶνα.

Ἡ δμογένεια τῶν εἰδῶν τῆς κεραμικῆς εἰς δλας τὰς ἐνταῦθα ἀνασκαφείσας προϊστορικὰς θέσεις ἔδιδε νὰ ἐννοήσωμεν δτι ἐπρόκειτο καὶ περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου κατὰ τὸν μακρότατον ἵσως τοῦτον νεολιθικὸν αἰῶνα. Καὶ αἱ κατοίκιαι τῶν ἀνθρώπων ἥσαν αἱ αὐταὶ στρογγύλαι καλύθαι πλεγμέναι μὲ κλάδους δένδρων ἢ καλάμια καὶ χρισμέναι μὲ πηλόν, δμοιούταται ἐπομένως πρὸς τὰς σημερινὰς τῶν φερεοίκων ποιμένων τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες κοινῶς λέγονται «Βλάχοι», ἀν καὶ "Ἐλληνες εἶναι κατὰ τὴν γλώσσαν, πιθανώτατα δὲ καὶ κατὰ τὴν καταγωγὴν εἶναι καθαρωτέρου ἑλληνικοῦ αἵματος παρὰ οἱ χωρικοὶ πολλῶν πεδιάδων. Τὰ αὐτὰ λίθινα ἐργαλεῖα παντοῦ, συνήθως πελέκεις καὶ ἀξῖναι ἀδιάτρητοι, τινὲς δμως καὶ μὲ δπὰς διὰ στυλεούς, ὅπως εἶνε σήμερον τὰ ἐκ μετάλλου ἐργαλεῖα. "Απειρον εἶναι τὸ πλῆθος τῶν μαχαιριδίων καὶ ξυραφίων ἐκ τοῦ αὐτοῦ δψιδιανοῦ λίθου, τὸν δποῖον τότε ἐξῆγεν ἢ νῆσος

Μῆλος καὶ ἀναμφιβόλως εἰς μέγα μέρος τῆς ἀνατολῆς διέδιε. Τὰ μικρὰ ἔργα λεῖτα τεχνιτῶν ἥσαν ἐξ δστῶν ζώων. Χαρακτηριστικὰ διὰ τὰς θρησκευτικὰς ἴδεας τῶν ἀνθρώπων ἥσαν τὰ εὑρεθέντα εἰδώλια, πήλινα τὰ πλεῖστα, ἐν μέρει δὲ καὶ λίθινα (ὅχι μαρμάρινα). Τινὰ παριστάνουν ἀνδρικὰς μορφὰς καθημένας δικλαδόν, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα εἶναι γυναικεῖαι μορφαὶ γυμναὶ ὅρθαι μὲ τὰς χεῖρας κρατοῦσαι τοὺς μαστούς, δηλοῦσαι τὴν αὐτὴν Μητέρα Θεάν, τὴν τὰ πάντα γεννῶσαν καὶ τρέφουσαν Φύσιν. Πολλὰ γυναικεῖα εἰδώλια παριστάνουσι γυναικα καθημένην ἐπὶ τῶν γονάτων εἰς σχῆμα γυναικὸς τικτούσης. Εἶναι περίεργον δτι καὶ σήμερον εἰς τὰ περὶ τὴν Χαιρώνειαν χωρία τὴν θέσιν ταύτην λαμβάνουσιν αἱ τίκτουσαι γυναικεῖς.

Τὸ μέγα πλῆθος πάντων τῶν δηθέντων ἀντικειμένων παρέσχεν ἰδίως δ μέγας παρὰ τὴν Χαιρώνειαν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὅχθης τοῦ Κηφισοῦ ποταμοῦ προϊστορικὸς γήλοφος, μήκους καὶ πλάτους ἑκατὸν περίπου μέτρων, ὕψους τεσσάρων τούλαχιστον μέτρων. Ἐνταῦθα παρετηρήθησαν καὶ τοῖχοι λίθινοι τετραγωνικῶν καὶ ὅχι πλέον ἐντελῶς ἀρχεγόνων κατοικιῶν, δπως ἥσαν αἱ μνημονευθεῖσαι καλύβαι, αἱ δποῖαι ἄλλως παρετηρήθησαν εἰς τὸν Ὁρχομενὸν μόνον. Σπουδαίᾳ παρατήρησις εἶναι ἡ γενομένη εἰς τὸν γήλοφον τῆς Χαιρώνείας καὶ ώς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν κατὰ τοὺς ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους. Ὁλον τὸ κέντρον αὐτοῦ, διαμέτρου εἴκοσι περίπου μέτρων, ἀπετελεῖτο ἐκ κολοσσιαίου σωροῦ στάκτης μετ' ἀνθράκων μεμιγμένης, εἰς τὴν δποίαν εὑρέθησαν σκελετοὶ ἀνθρώπων πυρίκαυστοι. Οἱ νεκροὶ λοιπὸν δὲν ἔθαπτοντο, ἀλλ' ἐκαίοντο. Πυρίκαυστα ἥσαν καὶ τὰ δστᾶ κατοικιδίων ζώων, ἥτοι αἰγῶν, προβάτων, βοῶν, τὰ δποῖα εἰς τὸ παχύτατον τοῦτο στρῶμα τῆς στάκτης εὑρέθησαν. Ἡ παρατήρησις αὕτη μοὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ πιστεύσω δτι ἐνταῦθα ἐπρόκειτο περὶ λειψάνων μεγάλων πυρῶν, ἐν ταῖς δποίαις ἐκαίοντο οἱ νεκροί, ἀλλὰ καὶ θυσίαι ζώων καὶ ἐστιάσεις ἐπὶ τῶν τάφων (περίδειπνα) ώς φαίνεται ἐτελοῦντο. Ὁ γήλοφος ἐδείκνυε τοιουτορόπως διὰ τὴν καῦσιν τῶν νεκρῶν πολλὴν δμοιότητα πρὸς τὸν Χαναΐ-τεπὲ τῆς Τρωάδος.

Μετάλλου ἵχνος οὐδαμοῦ εὑρέθη εἰς τὰς προϊστορικὰς ταύτας θέσεις.

Προσοχῆς ἔξια ἦσαν πρὸ πάντων τὰ πολυπληθῆ χειροποίητα πήλινα ἀγγεῖα. Ἡ κεραμικὴ παρουσιάζετο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς θαυμασίως προηγμένη κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον. Εἰς τὰ ἀπλᾶ ἀχρωμάτιστα ἀγγεῖα δὲ πηλὸς ἦτο πολλάκις πολὺ καλὰ καθαρισμένος, τὸ φήσιμον τέλειον, ἢ ἐπιφάνεια ἐπιμελέστατα στιλβωμένη. Τὰ ζωγραφιστὰ ἔφερον ἐπιμελέστατον γεωμετρικὸν διάκοσμον γραμμικόν: γωνίας διασταυρουμένας, τρίγωνα, βόρδους κιγκλιδωτοὺς μὲ στιλπνὸν κόκκινον χρῶμα ἐπάνω εἰς λευκὸν λεῖον ἐπίχρισμα, ἢ ἀμελέστερον μὲ γωνίας ἢ μὲ βοστρυχοειδεῖς γραμμὰς καὶ σκοτεινὸν ἀμαυρὸν (θαμπὸν) χρῶμα. Ἀλλα ἔφερον διάκοσμον μὲ δύο χρώματα, κόκκινον καὶ καστανόν. Ἀλλα ἔφερον τὸν αὐτὸν διάκοσμον ἐπὶ ἐπιχρίσματος λειτάτου, χρώματος ἐρυθροῦ σφραγιδοκήρου. Τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων ἦτο συνήθως σφαιροειδές, ἀλλα ἦσαν κύπελλα ἢ τάσια ἀπλᾶ. Πολλὰ ἦσαν καὶ μαύρου ἐντελῶς πηλοῦ, ἀλλὰ μὲ ζώνας τινὰς λευκοῦ χρώματος. Ολίγιστα ἦσαν καὶ ἐγχάρακτα, αἱ δὲ γραμμαὶ ἦσαν γεμισμέναι μὲ λευκήν τινα οὐσίαν, ὅπως εἰς τὰ νεολιθικὰ τῆς Κνωσοῦ.

Ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης ἐπιφανείας πολλῶν ἐκ τῶν προϊστορικῶν τούτων θέσεων εὑρέθησαν σκορπισμένα καὶ μυκηναϊκὰ τεμάχια ἀγγείων τῆς τελευταίας μυκηναϊκῆς ἐποχῆς τῆς μεταξὺ τοῦ 1400 περίπου καὶ 1200 ἢ 1100 πρὸ Χριστοῦ, ὡς συνήθως χρονολογεῖται ἡ ἐποχὴ αὕτη. Ἡδύνατό τις λοιπὸν ἄρα γε ἐκ τούτου νὰ ὑποθέσῃ ὅτι αἱ προϊστορικαὶ αὕται θέσεις ἀπὸ τὴν τρίτην τούλαχιστον χιλιετηρίδα μέχρι τοῦ τέλους τῆς δευτέρας, ἦτοι ἐπὶ δισχίλια περίπου ἔτη, ἔμειναν ἀκατοίκητοι; Ἡ μᾶλλον ὅτι δὲν νεολιθικὸς αἰών τῶν βορείων Ἑλληνικῶν χωρῶν ἢ δὲν ἦτο πολὺ παλαιός ἢ παλαιότατος μὲν ἦτο, ἀλλ' ὅτι ἐνταῦθα παρετάθη μέχρι νεωτάτων χρόνων — τοῦ 1000 περίπου πρὸ Χριστοῦ — τῆς προϊστορίας τῆς Ἐλλάδος;

Τὸ ζήτημα ἦτο σπουδαῖον ἀλλὰ καὶ δυσεπίλυτον. Εἰς τὸν Ὁρχομενὸν εὑρέθη ὑπεράνω τοῦ ἀρχαιοτάτου νεολιθικοῦ στρώματος ἄλλο ἀρχαιότατον ἐπίσης, ἀλλὰ νεώτερον ἐκείνου, μὲ κατοικίας τελειοτέρας παρὰ αἱ ἀπλούσταται ἐκεῖναι στρογγύλαι καλύβαι, καὶ μὲ κεραμικὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τοὺς χρόνους τῆς δευτέρας πόλεως τῆς Τρωάδος καὶ τοῦ κυκλαδικοῦ

πολιτισμοῦ ἦτοι μὲ στρογγύλον ἀπλῶς ἀριθμὸν περὶ τὸ 2000 πρὸ Χριστοῦ. Ἀλλὰ τὸ στρῶμα τοῦτο δὲν ἦτο εὑδιάγνωστον καὶ καθαρόν, ὅπως τὸ πρῶτον, ἀλλ' ἀνάμικτον μετ' ἔκείνου. "Επειτα εἰς τὴν ἀνωτάτην διάστρωσιν τοῦ νεολιθικοῦ στρώματος τῶν προϊστορικῶν θέσεων τῆς Φωκίδος, τὰς ὁποίας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡρεύνησα, παρετηρήθησαν μετὰ τῶν νεολιθικῶν ἀγγείων ἀνάμικτα καὶ τοιαῦτα, ὁποῖα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τοὺς ἀνωτέρω χρόνους περὶ τὸ 2000 πρὸ Χριστοῦ καὶ πρὸς τοὺς προμυκηναϊκοὺς ἐν γένει τῶν ἀρχῶν τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος. Τέλος αἱ στρογγύλαι πλεκταὶ καλύβαι, αἱ ὁποῖαι ἐθεωρήθησαν ἐν Ὁρχομενῷ ὡς χαρακτηριστικαὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου μόνον στρώματος, ὑπεχώρουν ἐν τῷ αὐτῷ στρώματι τῆς Χαιρωνείας εἰς λιθίνας τετραγωνικὰς κατοικίας. Τὸ νεολιθικὸν στρῶμα ἐφαίνετο τοιουτοτρόπως πολὺ μᾶλλον προωδευμένον ἢ ὅσον ὑπετέθη μόνον ἔνεκα τῶν ποιμενικῶν καλυθῶν τοῦ Ὁρχομενοῦ.

Εἰς τὴν ἀμφιβολίαν ταύτην διέχυσε πλῆρες φῶς ἢ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὸ θέρος τοῦ λήξαντος ἔτους. Δι' αὐτῆς αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων προϊστορικῶν πραγμάτων πρόγχθησαν τόσῳ μᾶλλον σημαντικῶς, καθόσον εύρεθησαν πλέον ὡρισμένως σημεῖα ἐπαφῆς τῆς προϊστορίας τῆς βορείας Ἑλλάδος πρὸς τὸν ἀρχαιότατον τῆς Κρήτης πολιτισμόν, αἱ δὲ ἵκανως ἐξηκριβωμέναι χρονολογίαι τούτου δύνανται τοιουτοτρόπως νὰ χρησιμεύσουν πρὸς ἀκριβῆ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον χρονολόγησιν καὶ ἔκείνης.

Εἰς τὴν Φωκίδα παρετηρήθη καὶ ἐξητάσθη μέχρι τινὸς μέγας προϊστορικὸς τόπος, ὅστις ἀποτελεῖται ἐκ τεχνητοῦ γηλόφου μήκους διακοσίων μέτρων καὶ πλάτους ἑκατόν, ὕψους σχεδὸν δέκα μέτρων. Εἶναι γήλοφος σχηματισθεὶς εἰς διάστημα μακρῶν αἰώνων, καὶ χιλιετηρίδων ἵσως, ἐκ τῶν κατοικιῶν ἀνθρώπων, αἱ ὁποῖαι κατὰ περιόδους φθειρόμεναι ἢ καιόμεναι ἐσχημάτιζον νέα ἐκάστοτε διαδοχικὰ στρώματα τοῦ ἐδάφους ἐνὸς μεγάλου χωρικοῦ συνοικισμοῦ. Κεῖται εἰς τὸ μέσον τῆς φωκικῆς πεδιάδος, παρὰ τὰς ὅχθας τοῦ Κηφισοῦ πάλιν, ἐγγὺς τοῦ χωρίου Καλύδια Ἀγίας Μαρίνης, εἰς ἵσην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἐλατείας ἐξ ἐνός, τῶν προπόδων τοῦ Παρνασσοῦ ἐξ ἑτέρου. Εἰς παναρχαίους χρόνους δὲ Κηφι-

σὸς ἔρρεεν ἀμέσως παρὰ τὸν συνοικισμόν. Τῆς παλαιοτάτης ἐκείνης κοίτης φαίνονται καθαρὰ τὰ ἵχνη ἐν μέσῳ τῶν ὡραίων βαμβακοφυτειῶν τῆς πλουσίας πεδιάδος. Ἡ ἐκλογὴ τῆς θέσεως διὰ τὸν συνοικισμὸν βεβαίως δὲν ἦτο ἀσχετος πρὸς τὴν ἀμεσον γειτνίασιν τοῦ ποταμοῦ.

Οἱ ἀνθρωποι οἱ κατοικήσαντες πρώτην φορὰν ἐνταῦθα εἰς μίαν παλαιοτάτην ἐποχὴν, ἀγήκουν εἰς τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον, ἐκ τῆς δποίας ἐσώθησαν τὰ ἀρχαιότατα μαρτύρια τῆς ἱκανῶς προηγμένης πολιτιστικῆς αὐτῶν καταστάσεως κατὰ τὸν νεολιθικὸν ἐπικληθέντα αἰῶνα, εἰς πᾶσαν τὴν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ὁρχομενοῦ χώραν. Τὴν ἀπόδειξιν παρέχουν τὰ προϊόντα τῆς κεραμικῆς, τὰ δποῖα εἰναι τῇ ὅμοια εἰς πάσας τὰς προϊστορικὰς θέσεις τῆς χώρας ταύτης τῇ παρουσιάζονται ὡς ποικίλα μόνον εἴδη τοῦ αὐτοῦ καθολικοῦ γένους, ὡς τοπικαὶ ἀπλῶς διαφοραὶ κοινῆς τινος τέχνης. Προδήλως ἐν καὶ τὸ αὐτὸ διθνος ἥσκησεν αὐτὴν, ἀλλ' ἔθνος διγρημένον εἰς φυλάς, αἵτινες ἐκ τῶν αὐτῶν κοινῶν ἀρχῶν δρμώμεναι κατ' ἴδιον ἐκάστη τρόπον ἀνέπτυξαν καὶ ἐκαλλιέργησαν αὐτὴν. Ὁποία πληθώρα ζωῆς καλλιτεχνικῆς εἰς τοὺς παναρχαίους ἦδη ἐκείνους χρόνους ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ αὐτοῦ μικροῦ ἔθνους, περιωρισμένου καὶ τούτου ἐντὸς τῶν στενῶν δρίων μικρᾶς χώρας!

Ἄλλὰ μεταξὺ τῶν μαρτυρίων τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων τούτων ἐν ἐποχῇ, καθ' ἥν δ σκληρὸς λίθος ἀντικαθίστα ἔτι τὸ μέταλλον διὰ τὰ δργανα τῆς ἀγροτικῆς καὶ πάσης σχεδὸν βιομηχανικῆς ἐργασίας, ἀνεκαλύφθησαν συγχρόνως δπλα καὶ ἐργαλεῖα μεταλλικά, τῶν δποίων ἥ ἐμφάνισις εἰς τὸ παλαιότατον τοῦ οἰκισμοῦ στρῶμα μετέβαλλε ριζικῶς τὰς ἰδέας μας περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς πολιτιστικῆς καταστάσεως τῶν πρωτογόνων ἐκείνων ἀνθρώπων. Δύο κάλλιστα διατηρούμενα χαλκᾶ ἐγχειρίδια, φέλλια λεπτὰ ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετάλλου, ἐργαλεῖα χαλκᾶ βελονοειδῆ ἐφαρμοζόμενα εἰς δστείνας λαβάς, ἐγκοπεὺς χαλκοῦς λιθουργοῦ ἥ ξυλουργοῦ, ἐμαρτύρουν περὶ προόδου εἰς τὴν ἐφεύρεσιν σπουδαιοτέρων τινῶν μέσων τῆς τεχνικῆς ἀναπτύξεως, τὴν δποίαν δὲν προϋπεθέταμεν περὶ τῶν πρώτων κατοίκων τῆς ἑλληνικῆς χώρας.

Καὶ τὸ σπουδαιότερον: τὰ χαρακτηριστικὰ ἰδιαιτέρας τινὸς

τέχνης ἔγχειρίδια ἔχουσι τὸ αὐτὸ ἀπαραλλάκτως σχῆμα τῶν ἐν Κρήτη εύρεθέντων μεταξὺ τῶν παλαιοτέρων λειψάνων τοῦ πρωτομινωϊκοῦ λεγομένου στρώματος τοῦ διὰ πολλῶν χιλιετηρίδων διήκοντος συνοικισμοῦ τῆς Κνωσοῦ. "Αν εἶναι ἀρκετὴ τοῦτο ἔνδειξις πρὸς ἔξαγωγὴν τοῦ συμπεράσματος περὶ συγχρονισμοῦ τῶν δύο ἀντιστοίχων στρωμάτων τῆς Κρήτης καὶ τῆς βορείας Ἐλλάδος, τότε βέβαιον πρέπει γὰ θεωρήσωμεν δτι χάρις εἰς τὴν σκαπάνην λύομεν ἐν λίαν ἐνδιαφέρον πρόδηλημα τῆς ἴστορίας τῆς ἀρχαιοτάτης πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως τῶν τοῦ Αἰγαίου χωρῶν: Περὶ τὸ 3000 πρὸ Χριστοῦ, δπότε μεθ' ἵκανης ἀσφαλείας τίθεται ἡ ἀρχὴ τῆς πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς τῆς Κρήτης, ἔξηρχοντο ἥδη πᾶσαι αἱ χῶραι αὗται μιᾶς παλαιοτέρας πρωτογόνου καταστάσεως καὶ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ χαλκοῦ ἦτοι μπρούνζου εἰς τὰ ὅργανα τοῦ πολέμου καὶ τὰς χρήσεις πάσας τῆς ἐργατικῆς ζωῆς εἰσήρχοντο εἰς νέον σπουδαιότατον πλέον στάδιον αὐτῆς, δπερ εἶναι καὶ τὸ πρῶτον τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἔκτοτε μέχρι σήμερον δρώσης πολιτισμένης ἀνθρωπότητος.

"Η ἀνακάλυψις αὕτη ἔφερε μίαν ἄλλην. Μεταξὺ τῶν πρωτομινωϊκῶν εύρημάτων τῆς Φαιστοῦ, τὰ δποῖα δύναται γὰ ἵδη τις εἰς τὸ θαυμασίων πλῆρες Μουσεῖον τοῦ Ἡρακλείου, παρετήρησα δεκατέσσαρα τεμάχια ἀγγείων, τὰ δποῖα τόσον εἶναι βέβαιον δτι δὲν κατεσκευάσθησαν ἐν Κρήτῃ δσον εἶναι φανερὸν δτι ἐν Φωκίδι ἡ Χαιρωνεία κατασκευασθέντα εἰσήχθησαν ἐντεῦθεν εἰς τὴν Κρήτην. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικά, καθὼς εἴπομεν, τῆς παλαιοτάτης νεολιθικῆς λεγομένης -- τώρα θὰ λέγωμεν μᾶλλον τῆς πρωΐμου χαλκῆς — ἐποχῆς τῆς βορείας Ἐλλάδος.

"Οχι μόνον λοιπὸν βεβαιοῦται περιφανῶς δ συγχρονισμὸς τῶν δύο ἀντιστοίχων στρωμάτων τῆς Κρήτης καὶ τῆς βορείας Ἐλλάδος, ἀλλ' ἔξακριβοῦται συνάμα ἐν σπουδαιότατον γεγονός τῆς ἴστορίας τῶν ἀπωτάτων ἐκείνων χρόνων. "Ολας τὰς χώρας τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, τοῦ Αἰγαίου ἰδιαιτέρως, συνέδεον περὶ τὸ 3000 πρὸ Χριστοῦ πρὸς ἀλλήλας συμφέροντα ἐμπορικὰ καὶ βιομηχανικά, τὰ δποῖα βεβαίως ἔτρεφε καὶ προσῆγε σταθερὰ καὶ συχνή τις συγκοινωνία ἀπὸ τῆς Κρήτης διὰ τῶν

νήσων καὶ παραλίων τῆς Ἑλληνικῆς θαλάσσης μέχρι τῶν βορειοτάτων δρίων τῆς Ἑλλάδος, ἀν μὴ ἵσως καὶ πέραν αὐτῶν. Ἡ Κρήτη ὅμως συνεδέθη ἐνωρίτατα ἥδη διὰ στενῶν δεσμῶν πρὸς τὴν Αἴγυπτον. Ἐξ ἑτέρου τὰ προϊόντα τῆς φωκικῆς καὶ χαιρωνειακῆς κεραμικῆς εὑρέθησαν συγχρόνως εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐξ ἑνός, εἰς τοὺς τάφους τῶν πρώτων αὐτῆς βασιλέων, εἰς τὴν Λευκάδα ἐξ ἑτέρου, τὴν Σικελίαν, τὴν Ἰταλίαν. Τὸ παγκόσμιον ἐμπόριον ἐγνώρισε τὰς ὁδοὺς αὗτοῦ, τὰς ὁποίας ἐπὶ χιλιετηρίδας ἔπειτα ἡκολούθησεν, ἥδη εἰς τοὺς παναρχαίους γνωστοὺς διπωσδήποτε χρόνους. Ὁ πολιτισμὸς τῆς σφαίρας μας ἐτήρησε τὴν αὐτὴν πορείαν.

Γ'

Απὸ τὰς ἀρχὰς περίπου τῆς τρίτης χιλιετηρίδος, ἐπὶ αἰῶνας ἀρκετοὺς κατώκησαν τὸν σπουδαῖον συνοικισμὸν τῆς Ἀγίας Μαρίνης οἱ ἀνθρωποι τῆς πρωΐμου χαλκῆς ἐποχῆς.

Τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ τέσσερα ἔως πέντε μέτρα παχέος στρώματος τῶν ἐρειπίων τοῦ χωρίου των. Διότι βεβαίως αἰῶνές τινες χρειάζονται διὰ νὰ ὑψωθῇ εἰς τοιοῦτον ὕψος τὸ ἀρχικὸν ἔδαφος ἐνὸς ἀγροτικοῦ συνοικισμοῦ ἀπὸ μόνον τὰς ἀνανεουμένας καλαμοπλέκτους καὶ πηλοχρίστους καλύβας καὶ τὰ ἀπορρίμματα τῶν κατοικιῶν. Λίθινα οίκαδοι μήματα εἰς αὐτὸν δὲν ὑπῆρχον.

Ἐν τῷ μεταξὺ διπολιτισμὸς τῆς τότε Ἑλλάδος ἐλάμβανεν δλονὲν μεγάλην ἐπίδοσιν εἰς τὴν σπουδαιοτέραν αὗτοῦ ἐστίαν καὶ εἰς τὰ ἄλλα σημαντικώτερα κέντρα του. Ἡ σπουδαιοτέρα αὕτη ἐστία εὑρίσκετο τότε ἀναμφισβώτως εἰς τὴν Κρήτην. Τοῦτο γνωρίζομεν κάλλιστα πλέον ἀπὸ τὰς θαυμασίας ἀγακαλύψεις εἰς τὴν νῆσον ταύτην, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν τὴν ἀδιάσπαστον συνέχειαν τῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου τοῦ μινωϊκοῦ κράτους καθ' ὅλην τὴν τρίτην καὶ τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα. Τὰ σημαντικὰ δὲ κέντρα, τὰ ὁποῖα ὑπέκειντο εἰς τὴν ἀμεσον ἐπίδρασιν τῆς Κρήτης, εὑρίσκοντο εἰς τὰς νῆσους καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς ἥπειρωτικῆς Ἑλλάδος, διότι ἡ συγκοινωνία καὶ τὸ ἐμπόριον διηγούσαν τὴν εἰσοδον καὶ τὴν διάδοσιν αὗτοῦ. Ἀπὸ τὰς

νήσους ζμως καὶ τὰ συχναζόμενα παράλια ἐπροχώρει βεβαιώς ἡ ἀνάπτυξις εἰς τὰ πλησιέστερα μεσόγεια. Ταῦτα ἥσαν εἰς τὴν βορείαν Ἑλλάδα αἱ πεδιάδες τῆς Κωπαΐδος, τῆς Χαιρωνείας, τῆς Φωκίδος, αἵτινες δὲν ἀπέχουν ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν λιμένων τῆς περισσότερον τῶν δώδεκα χιλιομέτρων. Ἡ Λάρυμνα εἰς τὸν Εύβοϊκὸν κόλπον ἦτο τὸ ἐπίγειον τοῦ Ὀρχομενοῦ, δστις εἰς παναρχαίους ἥδη χρόνους — τοῦτο τὸ γνωρίζομεν ἀσφαλῶς — ἀνέπτυξεν ἐμπόριον καὶ δύναμιν θαλασσίαν. Ἄλλοι λιμένες τῆς αὐτῆς θαλάσσης συνέδεον τὴν μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν χώραν πρὸς ὅλην τὴν ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ τῇ ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου ναυτικὴν καὶ ἐμπορικὴν κίνησιν.

Περὶ τὰ τέλη τῆς χιλιετηρίδος, δτε ἡ Κρήτη ἔξήρχετο τῆς πρωτομινωϊκῆς λεγομένης περιόδου — περὶ τὰ 2000, καθὼς ἀκριβῶς δρίζουν οἱ ἐρευνηταὶ τῆς νήσου "Αγγλοι σοφοί" —, μία μεγάλη ἐπίδρασις ἐνησκήθη ἐκ τοῦ νότου, ἦτοι τῆς Κρήτης ἄμα καὶ τῶν Κυκλαδῶν, ἐπὶ τῆς βορείας Ἑλλάδος. Τὴν ἀπόδειξιν ταύτην μᾶς δίδει περιτράνως ὁ συνοικισμὸς τῆς Ἀγίας Μαρίνης. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ δεύτερον σπουδαιότατον ἔξαγόμενον διὰ τὴν προϊστορίαν τοῦ τόπου, τὸ ὅποιον προσφάτως παρέσχεν ἡ τόσον διδακτικὴ ἀνασκαφὴ τῆς θέσεως.

Πᾶσα ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πρωτίου χαλκοῦ αἰῶνος, τὴν ὅποιαν παρηκολουθήσαμεν εἰς τὸ πρῶτον στρῶμα τοῦ συνοικισμοῦ, διεκόπη τότε διὰ μιᾶς. Χωρὶς καμμίαν ἀπολύτως σχέσιν πρὸς αὐτὴν ἀρχίζει μία ἄλλη, ἡ ὅποια ἀμέσως συνδέεται πρὸς τὸ τέλος τῆς πρωτομινωϊκῆς περιόδου τῆς Κρήτης, μεταβαίνει εἰς τὴν μεσομινωϊκὴν περίπου (καθὼς σήμερον χρονολογεῖται αὕτη εἰς τοὺς μεταξὺ 1900 καὶ 1600 πρὸ Χριστοῦ χρόνους) καὶ εἰσέρχεται ἀκολούθως ἀμέσως εἰς τὴν τελευταίαν ἐποχὴν τῆς λεγομένης «ἐσχάτης μινωϊκῆς» περιόδου περὶ τὰ 1400 - 1100, ἦτοι τὴν ἐκ πλείστων τόπων καὶ ἀνασκαφῶν γνωστὴν πλέον τελείως μυκηναϊκὴν περίοδον τῶν περὶ τὸ Αἴγαῖον καὶ τὴν Μεσόγειον ὅλην χωρῶν.

Ολόκληρον στρῶμα πάχους τεσσάρων μέτρων ἀκολουθεῖ εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Ἀγίας Μαρίνης τὸ πρῶτον ἐκεῖνο τῶν τεσσάρων ἔως πέντε μέτρων τοῦ πρωτίου χαλκοῦ αἰῶνος. Ἐπειδὴ τὸ δεύτερον τοῦτο στρῶμα ἀμέσως προηγεῖται τοῦ

μυκηναϊκοῦ, δνομάζομεν αὐτὸ ἀπλῶς προμυκηναϊκόν. Τὸ προμυκηναϊκὸν λοιπὸν στρῶμα, τὸ δποῖον ἐσχηματίσθη ἐκ τῶν ἔρειπίων λιθίνων κατοικιῶν καὶ φυσικὰ συγάμα τῶν ἀπορριμμάτων αὐτῶν, εἶναι πλῆρες πρῶτον: τοιούτων ἀγγείων, τὰ δποῖα εἶναι τελείως δμοια πρὸς τὰ τελευταῖα πρωτομινωϊκὰ τῆς Κρήτης· δεύτερον: περιέχει τεμάχια τούλαχιστον τοιούτων, τῶν δποίων ἡ προέλευσις ἀπὸ τὴν νοτίαν Ἑλλάδα καὶ δ συσχετισμὸς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κεραμικῆς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ λεγομένου νεωτέρου κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ, ἥτοι ἐν γένει κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, κεῖται ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας· τρίτον τέλος: περιέχει πλῆθος τῶν ἀγγείων ἐκείνων, τὰ δποῖα ἀσφαλῶς ἀνήκουν εἰς τοὺς προμυκηναϊκοὺς καὶ τοὺς παλαιοτέρους μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ εἶναι διαδεδομένα εἰς δλην τὴν ἀπὸ Θεσσαλίας μέχρις Ὁρχομενοῦ χώραν, εὑρίσκονται δμως καὶ εἰς πολλὰ μέρη τῆς νοτίας Ἑλλάδος μέχρι Μυκηνῶν, Ἀργολίδος, καὶ αὐτῆς τῆς νήσου Μήλου, φέρουσι δὲ τὸ κατὰ συνθήκην δοθὲν αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Φουρτβαϊγγλερ δνομα «μινύεια». Εἶναι πίθοι, ἀμφορεῖς, φιάλαι μὲ δψηλοὺς πόδας, σκύφοι μὲ δψηλὰς λαβάς, κύπελλα, τὰ πλεῖστα ἴδιαιτέρου τινὸς σκοτεινοῦ τεφροῦ χρώματος, πολὺ χαρακτηριστικοῦ διὰ τοῦτο μόνον τὸ εἶδος.

Τὸ δεύτερον εἶδος ἐκ τῶν εἰρημένων προϊόντων τῆς κεραμικῆς εἶναι πολὺ οὖσιῶδες διὰ τὴν χρονολογίαν. Ἡσαν, ὡς εἴπομεν, πολὺ διαδεδομένα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μυκηναϊκοῦ αἰῶνος — ἀς εἴπωμεν ἐν γένει περὶ τὸ 1500 καὶ 1600 — εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν, εἰς τὸ Ἀργός, εἰς τὰς Κυκλαδὰς καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, τῆς δποίας τὰ καλῶς χρονολογημένα εὑρήματα τόσον μᾶς βοηθοῦν διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν εὑρημάτων καὶ στρωμάτων τῆς Ἑλλάδος. Ἐχουν γεωμετρικὸν διάκοσμον μὲ κόκκινον ἢ κασταγὸν θαμπὸν χρῶμα. Πολυπληθῆ εὑρέθησαν εἰς τὴν Αἴγιναν. Νομίζω μάλιστα ὅτι δ πηλός των εἶναι αἰγινητικὸς καὶ ἵσως τὸ κέντρον τῆς κατασκευῆς αὐτῶν ἥτο ἡ Αἴγινα.

Τὸ τρίτον εἶδος ὑποθέτω ὅτι ὀρθῶς ὠνομάσθη μινύειον. Πιστεύω ὅτι εἶναι προϊόντα τῆς κεραμικῆς τέχνης τῶν Μιγυῶν, τῆς μεγάλης ταύτης καὶ ἵσχυρᾶς ἐλληνικῆς φυλῆς, ἥτις καὶ

εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἦτο ἐγκαθιδρυμένη, εἰς δὲ τὰ νοτιώτερα κέντρον τῆς δυνάμεως της εἶχε τὸν Ὀρχομενόν. Ἡ ὑπαρξίς της εἶναι συνδεδεμένη μὲν ὅλον τὸν μυθικὸν κόσμον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλ’ εἶναι ὑπαρξίς πραγματικὴ ἴστορική. Ἡ ἀποξήρανσις τῆς Κωπαΐδος λίμνης ἦτο ἔργον ἴδιον της κατὰ τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα πρὸ Χριστοῦ. Τὰ ἔργα της σώζονται μέχρι σήμερον. “Οτε πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν ἀπεξηράνθη ἡ λίμνη αὕτη, εὑρέθησαν σῷα τὰ κολοσσιαῖα προχώματα, διὰ τῶν δποίων οἱ ἀνθρωποι ἐκεῖνοι ἥδη 2000 ἔτη πρὸ Χριστοῦ εἶχον κατορθώσῃ τὸ αὐτὸ ἔργον. Μία ἀκρόπολις εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς λίμνης ποτὲ ταύτης, σήμερον ἀχανοῦς πεδιάδος, Παλαιόκαστρον ἢ Γουλᾶς ἀπλῶς λεγομένη, σώζει ἔτι τὰ κολοσσιαῖα δχυρώματά της καὶ τὰ ἔρείπια τῶν ἐκτεταμένων ἀνακτόρων της. Μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς νήσου Θήρας δύναται νὰ παρακολουθήσῃ ἡ ἴστορικὴ παράδοσις τὰ ἵχνη τῆς ποτὲ ὑπάρξεως καὶ δυνάμεως των.

Τὸ μέγιστον δμως ἐνδιαφέρον παρουσιάζει δι’ ἡμᾶς τὸ πρῶτον εἶδος τῶν ἀγγείων, τῶν δμοίων, ὡς εἴπομεν, πρὸς τὰ τῆς τελευταίας ἐποχῆς τῶν πρωτομινωϊκῶν τῆς Κρήτης. Ὁλόκληρος βιομηχανία εἰσήχθη ἐκ τῆς Κρήτης εἰς τὸν Ὀρχομενὸν καὶ τὴν Φωκίδα περὶ τὸ 2000 πρὸ Χριστοῦ καὶ τὰ ἔργοστάσιά της ἀνήγειρεν ἐνταῦθα. Εἰς τὴν Κρήτην εἶχεν ἐπινοηθῆ ὁ τρόπος νὰ ἐπιχρίεται δλόκληρον τὸ ἀγγεῖον δι’ ἐνὸς μαύρου γανώματος καὶ ἐπ’ αὐτοῦ νὰ ζωγραφίζωνται ἐπειτα μὲ λευκὸν ἀλαμπὲς χρῶμα σχῆματά τινα ἀπλᾶ γεωμετρικά, οἷον δόμοι ἢ γωνίαι ἢ ἀπλαῖς ζῶναι, περὶ τὸ ἀγγεῖον. Ἡ τέχνη λοιπὸν αὕτη ἐπεκράτησε τότε καὶ εἰς τὴν Φωκίδα, ὅπου δλόκληρος συνοικισμός, ἀσχολούμενος μὲ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κεραμικῆς καὶ μεταχειριζόμενος αὐτὸ εἰς τὰς ἀνάγκας του, κατέλιπε τὸ μέγα πλῆθος τῶν λειψάνων αὐτῆς. Εἰσήγαγεν δμως ἐκ τῆς Κρήτης τὴν τεχνουργίαν μόνον, ὅχι δὲ καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων. Τὸ σχῆμα ἔδωκαν οἱ προϊστορικοὶ Φωκεῖς τῆς Ἀγίας Μαρίνης εἰς τὰ ἀγγεῖα των ὅλως διόλου κατὰ τὸν ἴδιον των γοῦστον. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον δτι σχεδὸν κανὲν σχῆμα ἐκ τοῦ εἶδους τούτου τῶν κρητικῶν ἀγγείων δὲν ἐπανέρχεται εἰς τὴν Φωκίδα. Ἐνταῦθα πάντα τὰ τοιαῦτα ἀγγεῖα ἀκολουθοῦσιν ἔνα καὶ τὸν

αὐτὸν τύπον, ὅστις φαίνεται ὡς ἀπομίμησις τοῦ σχήματος χηνὸς ἢ πάπιας κατὰ τὸ σῶμα δλόκληρον καὶ τὴν ἀνάτασιν τοῦ λαιμοῦ. Ὁ λαιμὸς τελειώνει εἰς στόμα ράμφοειδὲς ἢ, ἐφόσον τὰ ἀγγεῖα εἶναι κύπελλα ἢ σκύφοι ἢ ἀμφορεῖς, τὸ πλατὺ στόμα δὲν εἶναι ἀπλῶς κυκλικόν, ἀλλὰ λοξὸν πάντοτε, πάλιν ὡς εἶδος ράμφους μᾶλλον.

Ο χωρικὸς πληθυσμὸς τοῦ ἀγροτικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Φωκίδος περιωρίσθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς τέχνης ταύτης. Διότι μακρὸς βεβαίως χρόνος, αἰῶνές τινες πάλιν πρέπει νὰ παρῆλθον διὰ ν' ἀνυψωθῆ τὸ ἔδαφος τοῦ συνοικισμοῦ εἰς τρία ἢ τέσσαρα περίπου μέτρα διὰ τῆς βαθμιαίας ἀποθέσεως ἐπ' αὐτοῦ τῶν ἐρειπίων καταρρεόντων ἢ πυρπολουμένων οἰκοδομημάτων καὶ τῶν ἀπορριμμάτων τῶν οἰκιῶν. Ή μικρὰ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφή, ἢ δποία περιωρίσθη εἰς δρύγματά τινα μόνον ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τοῦ συνοικισμοῦ, δὲν παρουσίασεν ἀλλα εἴδη κεραμικῆς περισσότερον προωδευμένης, περισσότερον πολυτελοῦς, ἢ δποία γνωρίζομεν κάλλιστα δτι ἡκολούθησεν εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τοὺς χρόνους τῆς λεγομένης μεσομινωϊκῆς καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐσχάτης μινωϊκῆς περιόδου. Ταῦτα εἶναι τὰ θαυμάσια καμαραϊκὰ λεγόμενα ἀγγεῖα. Ἰσως ἡ ἐξακολούθησις τῆς ἀνασκαφῆς θὰ φέρῃ καὶ τοιαῦτα προϊόντα τῆς ὑπερόχου κρητικῆς κεραμικῆς εἰς τὸ φῶς.

Αλλ' εἰς ἀλλην θέσιν, ἐγγὺς τοῦ συνοικισμοῦ, ὅπου ηύτυχησα ν' ἀνακαλύψω ἀνέπαφον ἐντελῶς τάφον τῶν χρόνων ἐκείνων, παρουσιάσθησαν καὶ τὰ τελειότερα ταῦτα ἀγγεῖα τῆς προωδευμένης κρητικῆς τέχνης. Ο τάφος, τὸν δποῖον ἐσκέπαζεν ἵκανῶς μέγας τύμβος, ὁ παρακείμενος εἰς τὸν τάφον βόθρος τῶν θυσιῶν, τὰ ὥραῖα χρυσᾶ ἐνώτια, αὐτὴ ἢ ἀνέγερσις τύμβου ὑψηλοῦ ἐπὶ τοῦ τάφου (δλίγον βορείως τοῦ χωρίου Δραχμάνι εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ ἐπὶ ὑψηλοῦ λόφου) δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν δτι ἐπρόκειτο περὶ ἐπιφανοῦς τινος προσώπου, ταφέντος ἐκεῖ μεγαλοπρεπῶς. Ἀν οἱ ἀγρόται εἰς τὰς οἰκιακάς των χρείας δὲν μετεχειρίζοντο εἰ μὴ τὰ δλιγώτερον πολυτελῆ ἀγγεῖα, μολονότι πάντως ὥραῖα καὶ μὲ πολλὴν καλαισθησίαν καμαριένα, οἱ πλουσιώτεροι ὅμιλοι εἰσῆγον καὶ πολὺ καλλίτερα ἔξωθεν ἢ ὑπεστήριζον ἐγχωρίαν βιομηχανίαν, ἢτις ἐπιτυχῶς ἀπεμιμεῖτο ἐκεῖνα.

Μία μεγάλη ώραία διαμφόστομος πρόχους του τάφου τούτου μὲ διάκοσμον κοκκίνου χρώματος, ἄλλη μία μικροτέρα μὲ διάκοσμον καστανοῦ χρώματος, εἶναι ὅλως διόλου του τύπου τῶν ώραίων μεσομινωϊκῶν ἀγγείων τῆς Κρήτης, φαίνεται ὅμως μᾶλλον ὅτι κατ' ἀπομίμησιν ἔκείνων κατεσκευάσθησαν εἰς κεραμουργεῖον τῆς Φωκίδος.

“Οτε διὰ τὴν Κρήτην παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτεὶ ἡ μακρὰ ἐποχὴ τῆς λαμπρότητος καὶ τῆς δόξης, ὅτε περὶ τὸ 1400, ὡς πιστεύεται, Ἀχαιοὶ ἡγεμόνες τῆς Πελοποννήσου κατέστρεψαν τὰς πόλεις τῆς εὐδαίμονος νήσου καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων των ἐγκαθιδρύθησαν αὐτοί, ἡ τελευταία μινωϊκὴ τέχνη διεδόθη εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς πάσας ἔτι τὰς χώρας τῆς Μεσογείου. Καὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης του 13^{ου} περίπου μέχρι του 12^{ου} ἢ 11^{ου} αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ τὰ μαρτύρια τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων διετήρησεν ὁ ἡμέτερος συνοικισμὸς τῆς Φωκίδος εἰς τὸ ἐν μέτρον παχὺ ἀνώτατον τρίτον στρῶμά του. Ἡ σκαπάνη ἀπεκάλυψεν εἰς ἡμᾶς τοιουτοτρόπως τὰ μαρτύρια μιᾶς ἀδιασπάστου συνεχείας του πολιτισμοῦ τῆς χώρας κατ' ἀναδρομὴν ἀπὸ τῆς τελευταίας ταύτης ἐποχῆς τῆς προϊστορίας της, ἥτις εἶναι οἱ τελευταῖοι πρὸ τῆς δωρικῆς μεταναστάσεως χρόνοι, μέχρι τῶν παμπαλαίων χρόνων τῆς προϊστορίας ταύτης, ἥτοι ἀπὸ του 1000 περίπου μέχρι του 3000 περίπου πρὸ Χριστοῦ. Καὶ τὰποτελέσματα ταῦτα ἐπέφερεν ἔρευνα ἀνασκαφική, ἥτις εἰς τὰς ἀρχὰς της μόλις εὑρίσκεται. Δὲν δύναται νὰ εἴπῃ τις διὰ τοῦτο ὅτι ἐκ τῶν μικρῶν αὐτῆς νῦν ἀρχῶν δὲν προοιωγίζεται πολὺ λαμπρότερον τὸ μέλλον.

Δ'

Τὰ εὑρεθέντα σιωπηλὰ μαρτύρια τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς πολιτιστικῆς καταστάσεως τῶν προϊστορικῶν ἔκείνων ἀνθρώπων δὲν λέγουσιν εἰς ἡμᾶς τίποτε περὶ τῆς ἐθνότητος αὐτῶν. Ἀλλὰ αἱ παρατηρήσεις περὶ τῆς βαθμιαίας μεταβολῆς καὶ προόδου τῆς καταστάσεως ταύτης, τὴν διποίαν ἀντιλαμβανόμεθα ἐκ τῆς κεραμικῆς τέχνης τῶν διαφόρων στρωμάτων του συνοικισμοῦ, ἐκ του εἶδους τῶν κατοικιῶν τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τῶν ὅπλων καὶ ἐργαλείων αὐτῶν, ἐκ του τρόπου τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν, αἱ

παρατηρήσεις, λέγομεν, αὗται συνδυαζόμεναι πρὸς ἄλλα πορίσματα τῆς καθόλου ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης, βοηθοῦσιν ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ καταρτίσωμεν ὑπόθεσίν τινα τούλαχιστον, ὅχι πολὺ τολμηρὰν οὕτε ἀπίθανον, καὶ περὶ τοῦ ἔθνολογικοῦ ζητήματος τῆς χώρας κατὰ τὴν τρίτην καὶ δευτέραν πρὸς Χριστοῦ χιλιετηρίδα.

Ἄμφιοι δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι αἱ Ἑλληνικαὶ ἐκεῖναι φυλαὶ, τῶν δποίων αἱ πράξεις ἔξυμνηθησαν εἰς τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου, ἔζησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα, ἀφοῦ ἐγκατεστάθησαν ἀπαξ εἰς αὐτὴν εἰς χρόνους προγενεστέρους βεβαίως καὶ ταύτης τῆς χιλιετηρίδος. Οἱ ιστορικοὶ εἶναι σύμφωνοι περὶ τούτου, ὅτι ἀνὴρ ἢ ἐγκατάστασις αὗτη τῶν ἀλλαχόθεν ἐλθόντων Ἑλλήνων εἶχε γίνη εἰς χρόνους δλίγον προγενεστέρους τῆς δωρικῆς μεταναστάσεως, τουτέστι ἀμέσως πρὸ τοῦ 1000 περίπου πρὸς Χριστοῦ, ἢ παράδοσις τοῦ ἔθνους ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ διατηρήσῃ μνήμην γεγονότος τόσον προσφάτου. Τούναντίον δλαι αἱ παλαιαὶ ἔθνικαι παραδόσεις παρουσιάζουν τοὺς Ἑλληνας ὡς αὐτόχθονας, ὡς γηγενεῖς, καὶ οὐδὲ νύξιν δίδουν περὶ τῆς ἀλλαχόθεν ποτὲ ἐλεύσεως αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἶναι λοιπὸν προφανὲς ὅτι τὸ γεγονὸς πρέπει νὰ ἦτο πολὺ παλαιόν, διὰ νὰ μὴ παραμείνῃ ἢ ἐλαχίστη αὐτοῦ μνήμη εἰς τὸν μῦθον καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ ἔθνους.

Τὸ προμυκηναϊκὸν στρῶμα τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἀγίας Μαρίνης, τὸ δποῖον φθάνει βεβαίως μέχρι τοῦ 2000 πρὸς Χριστοῦ, ἵσως μάλιστα καὶ ὑπερβαίνει τὸ ὅριον τοῦτο, προηγήθη ἔξαπαντος τοῦ μυκηναϊκοῦ χωρὶς νὰ μεσολαβήσῃ οἰονδήποτε χρονικὸν διάστημα μεταξύ των. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἔξ οσων εἴπομεν ἀνωτέρω περὶ τῶν καλῶς χρονολογημένων κυκλαδικῶν ἀγγείων, τὰ δποῖα εὑρίσκομεν εἰς τὸ προμυκηναϊκὸν στρῶμα, καὶ ἐκ τῶν μινυείων ἀγγείων, τὰ δποῖα ἐμφανίζονται δλίγα εἰς τὴν ἀρχὴν τούτου τοῦ στρώματος, ἔπειτα πληθύνουν καὶ ἔξακολουθοῦν ὅχι μόνον μέχρι τέλους αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ μεταβαίνουν εἰς τὸ μυκηναϊκόν. Ἄρα οἱ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τῶν δύο τούτων στρωμάτων ἥσαν ἀνθρωποι τοῦ αὐτοῦ ἔθνους καὶ τὸ ἔθνος τοῦτο ἦτο ἐπομένως τὸ Ἑλληνικόν, τὸ δποῖον εὔρομεν ὑπάρχον εἰς τὴν χώραν καθ' ὅλην τούλαχιστον τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα, ἢ εἰδικώτερον αἱ φυλαὶ αὐτοῦ ἐκεῖ-

ναι, αἵτινες προηγήθησαν τῶν περὶ τὸ 1000 πρὸ Χριστοῦ διαχυθέντων εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα Δωριέων καὶ αἵτινες εἰς τὰ δμηρικὰ ἔπη περιλαμβάνονται ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν.

“Οτι πάλιν ἐκ τῶν φυλῶν τούτων πρέπει εἰδικῶς νὰ θεωρήσωμεν τοὺς Μινύας ὡς ἀντιπροσώπους τῆς χρονικῆς περιόδου, καθ’ ἥν ἐσχηματίσθη τὸ ἐν λόγῳ προμυκηναϊκὸν στρῶμα (μὲ στρογγύλον ἀριθμὸν μεταξὺ τοῦ 2000 περίπου καὶ 1400 περίπου πρὸ Χριστοῦ), φαίνεται αὐτονόητον. Διότι ἡ φυλὴ αὕτη εἶναι ἡ δεσπόσασα τῆς χώρας μεταξὺ Θεσσαλίας καὶ Ὀρχομενοῦ κατὰ τὴν αὐτὴν δευτέραν χιλιετηρίδα.

“Ἐν ζήτημα μόνον παραμένει ἐνταῦθα ἀλυτον: ἂν εἰς τὴν φυλὴν ταύτην τῶν Μινυῶν πρέπει ν’ ἀποδώσωμεν καὶ τὰ δύο εἴδη τῶν ἀγγείων τοῦ προμυκηναϊκοῦ στρῶματος, δηλονότι καὶ τὰ δμοια πρὸς τὰ πρωτομινωϊκὰ καὶ τὰ μινύεια καλούμενα. Ὡς πρὸς τοῦτο δμως κλίνω νὰ πιστεύσω ὅτι τὰ μόνα ἀντιπροσωπεύοντα τὴν κεραμικὴν τῶν Μινυῶν εἶναι ταῦτα τὰ μινύεια, ἐνῷ τὰ δμοια πρὸς τὰ τῆς Κρήτης πρωτομινωϊκὰ ὑποθέτω ὅτι εἶναι: προϊόντα τῆς τέχνης ἢ ἴδιαιτέρας τινὸς φυλῆς τοῦ τόπου —δύναται τις νὰ σκεφθῇ τοὺς ὑπὸ τῆς παραδόσεως μαρτυρουμένους ἐλικωνίους Θράκας ὡς τοιαύτην φυλὴν — ἢ αὐτὸ τοῦτο ἐποίκων Κρητῶν, οἵτινες κατά τινα τύχην εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους τῶν ἀδιακόπων μετακινήσεων τῶν ἐθνῶν καὶ φυλῶν ἐγκαθιδρύθησαν εἰς τὴν θέσιν ταύτην. Πραγματικῶς τὰ πρωτομινωϊκὰ ἀγγεῖα εὑρέθησαν μόνα ἐνταῦθα ἀποτελοῦντα στρῶμα δλόκληρον συνοικισμοῦ. Ἀλλαχοῦ οὐδαμοῦ εὑρέθησαν, δλίγα δὲ μόνον τεμάχια εἰς τὸν πλησίον Ὀρχομενόν.

Βαθεῖς ἐρευνηταὶ τῆς ἵστορίας βεβαιώνουν ἀφ’ ἔτερου ὅτι τὸ μέγα δρεῦμα τῶν ἴνδοευρωπαϊκῶν ἢ ἀρίων λαῶν, οἵτινες κατέκλυσαν τὴν προϊστορικὴν ὑπὸ ἀλλων ἐθνῶν σίκουμένην τότε Εὐρώπην καὶ ἐκ τῶν ὅποιων ἀποσπασθεὶς κατώκησε τὴν Ἑλλάδα καὶ δὲ ἐλληνικὸς κλάδος αὐτῶν, δὲν παρουσιάσθη εἰς τὴν ἡμετέραν ἦπειρον πρὸ τῆς τρίτης χιλιετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, εἰς δὲ τὴν Ἑλλάδα δὲν κατῆλθε πρὸ τοῦ 2500 περίπου πρὸ Χριστοῦ.

Ἐὰν λοιπὸν τοῦτο δεχθῶμεν ὡς ἀληθές, τότε τὸ στρῶμα τοῦ

συνοικισμοῦ τῆς Ἀγίας Μαρίνης, τὸ δποῖον προηγήθη τοῦ προμυχηγαϊκοῦ, τουτέστι τὸ στρῶμα τῆς πρωΐμου χαλκῆς ἐποχῆς, τὸ δποῖον ἀνέρχεται εἰς τὸ 3000 περίπου πρὸ Χριστοῦ ἥ καὶ πρωτίτερα ἀκόμη, πρέπει νὰ ἐσχηματίσθη πρὶν ἀκόμη ἐγκατασταθῶσιν οἱ "Ἐλληνες εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐσχηματίσθη δηλονότι ὅτε τὴν χώραν ἀκόμη κατεῖχε τὸ πρὸ τῆς ἐλεύσεως τῶν νέων ἐποίκων ὑπάρξαν εἰς αὐτὴν ἔθνος.

Πραγματικῶς ἡ γλωσσολογία διδάσκει ὅτι ἀναμφιβόλως ὑπῆρξαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρὶν ἔλθωσιν εἰς αὐτὴν ἐκ τοῦ βορρᾶ οἱ "Ἐλληνες, ἄλλοι κάτοικοι, οἵτινες ἐλάλουν γλῶσσαν ὅλως διόλου ξένην πρὸς τὴν ἐλληνικήν. Τοῦτο συνάγεται ἐκ πληθύος ἀρχαίων ὀνομάτων ὀρέων, ποταμῶν, πόλεων διαφόρων ἐλληνικῶν χωρῶν, τὰ δποῖα διόλου δὲν ἐξηγούνται ἐκ τῶν ριζῶν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ προφανῶς ἀνήκουσιν εἰς ξένον τι ἰδίωμα. Τοιαῦτα εἶνε τὰ δνόματα ὀρέων καὶ δήμων τῆς Ἀττικῆς, ὀρέων καὶ πόλεων τῆς Βοιωτίας, τὰ δνόματα Κόρινθος, Ζάκυνθος καὶ τὰ τοιαῦτα. Τὰ δνόματα ταῦτα εὑρόντες οἱ "Ἐλληνες προϋπάρχοντα παρέλαβον εἰς τὴν γλῶσσάν των.

Ἡ μεγάλη διαφορὰ τῆς κεραμικῆς τοῦ πρώτου στρώματος ἀπὸ τὴν κεραμικὴν τοῦ δευτέρου, ἡ ἔλλειψις πάσης καὶ οἰασδήποτε σχέσεως μεταξὺ τῶν προϊόντων τῆς κεραμικῆς τῶν δύο τούτων στρωμάτων, καθιστᾶ ἀναγκαίαν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὅλως διάφορα ἔθνη, ἀντιπροσωπεύουν ἐκάτερον εἶδος αὐτῆς. Φαίνεται ἐπομένως ὅλως διόλου φυσικὸν ἔνεκα τῶν ἀνωτέρω χρονολογικῶν λόγων περὶ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν ἴνδοευρωπαίων εἰς τὴν Εύρωπην νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ ἀνθρωποι τῆς πρωΐμου χαλκῆς ἐποχῆς εἶναι οἱ πρωτογενεῖς ἀλλόγλωσσοι κάτοικοι τῆς χώρας, τοὺς δποίους κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς τρίτης χιλιετηρίδος διεδέχθησαν οἱ "Ἐλληνες.

"Αλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλος λόγος ἐνισχύων τὴν ὑπόθεσιν ταύτην.

Ἡ πρώτη βαθμὶς πολιτιστικῆς καταστάσεως ἐν τῇ ἐλληνικῇ χώρᾳ ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ πρωΐμου χαλκοῦ αἰῶνος. Πρὸ αὐτῆς κανὲν ἵχνος δὲν εὑρέθη ἔστω καὶ ἐντελῶς πρωτογενοῦς τινος καταστάσεως. Δὲν γνωρίζομεν ἐπομένως οὐδὲ ἀν κατωκεῖτο ἡ Ἐλλὰς ὑπὸ ἀνθρώπων, πρὶν κατάσχωσιν

αύτὴν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς πρωΐμου χαλκῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ καὶ ἀν ὑπῆρχον, ὡς ἄγριοι μᾶλλον καὶ παντελῶς ἀπολίτιστοι, ἀφοῦ καὶ κατώτατός τις βαθμὸς τῆς κεραμικῆς τέχνης ἦτο ἄγνωστος εἰς αὐτούς, προδήλως ὡς τοιοῦτοι δὲν ἀπετέλουν δμάδα ἐθνικήν, ἢτις θὰ ἥδυνατο νὰ ἐπιδράσῃ τόσον βαθέως γλωσσικῶς εἰς τοὺς "Ἐλληνας ἀποίκους" δον ἀνεφέραμεν ὅτι ἐπέδρασαν πράγματι εἰς τούτους οἱ προκάτοχοί των. Οἱ ἀληθινοὶ ἐπομένως οὗτοι προκάτοχοι τῶν Ἐλλήνων ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἦσαν οἱ προηγμένοι ἥδη εἰς τὸν πολιτισμὸν ἀντιπρόσωποι τῆς πρωΐμου χαλκῆς ἐποχῆς.

'Αλλ' οἱ ἀνθρωποι οὗτοι πάλιν τῆς πρωΐμου χαλκῆς ἐποχῆς τῆς Ἐλλάδος δεικνύουν διὰ τῶν προϊόντων τῆς κεραμικῆς των μεγάλην συγγένειαν πρὸς τοὺς ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις κατοικήσαντας τὰς βορείας χώρας τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου μέχρι τοῦ Δουνάβεως καὶ τῶν Καρπαθίων. Γεννᾶται ἐπομένως αὕτις τὸ ζήτημα μήπως οἱ πρὸ τῶν Ἐλλήνων κάτοικοι τῆς Ἐλλάδος ἦσαν τμῆμα τῶν λαῶν ἐκείνων τῆς νοτιανατολικῆς Εύρωπης, οἱ δποῖοι ὑποστάντες τὴν πρώτην προσβολὴν τῶν ἐξ Ἀσίας ἐλθόντων ἵνδοευρωπαίων ὑπεχώρησαν πρὸς τὰ νότια, ὅπου πάλιν μετά τινα χρόνον — μετά αἰώνας ἵσως — ὑπέστησαν τὴν αὔτὴν τύχην ὑπὸ τοῦ πρὸς νότον διαχυθέντος ἐλληνικοῦ κλάδου τῶν ἵνδοευρωπαίων ἐκείνων.

'Αλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο φῶς θὰ ἐπιχύσωσιν ἄλλαι ἔρευναι, αἱ δποῖαι ἐκτείνονται ἥδη καὶ θὰ ἐπεκταθῶσιν ἔτι μᾶλλον ἐν τῷ μέλλοντι εἰς χώρας κειμένας πολὺ ἔξω τῶν δρίων τῆς σημερινῆς Ἐλλάδος. Ἀναμφιδόλως δμως καὶ ἐντὸς τῆς στενῆς σχετικῶς περιοχῆς τῶν βορείων ἐλληνικῶν τόπων ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς Βοιωτίας ἥ ἔρευνα δύναται νὰ παρουσιάσῃ πολλὰ ἔτι τὰ ἀπροσδόκητα. Ἡ γενομένη ἐργασία εἶναι μικρὰ ἀκόμη, ἐνῷ τὸ ὄλικὸν εἶναι ἀπειρον.

ΣΗΜ. Ἡ ἀνάλυσις τῶν χαλκῶν ἀντικειμένων τῶν μνημονευομένων ἐν σελ. 12, γενομένη ὑπὸ τοῦ χημικοῦ κ. **Τηλεμ. Κομνηνοῦ**, ἔδωκε χαλκὸν 92,28 ἥ 92,23, κασσίτερον δὲ 0,288 ἥ 0,300 ἐπὶ τοῖς ἔκατον. "Ωστε πρόκειται οὐχὶ περὶ αρατερώματος (μπρούνζου), ἀλλὰ περὶ καθαροῦ χαλκοῦ μετά τινων ἐλαχίστων ἀκαθαρσιῶν.